

SODOBNI SLOVENSKI ZGODOVINSKI ROMAN: VISOKO (ELITNO) IN (MNOŽIČNO) TRIVIALNO

Nadežda Starikova

RAN, Institut slavjanovedenija, Moskva

UDK 821.163.6–311.6.09"19/20"

Sodobni slovenski zgodovinski roman vsebuje značilnosti tako množične (trivialne) kot visoke (elitne) literature. Po eni strani izraža želje večine bralcev ter zadovoljuje kulturno-psihološke interese široke publike, po drugi pa od bralca zahteva določene intelektualne in duševne sposobnosti ter stik z besedilom.

zgodovinski roman, slovenska literatura, množična kultura

The contemporary Slovene historical novel displays features of both trivial and classic literature. It expresses the wishes of the majority of the reading public, satisfying the cultural and psychological requirements of the mass audience, but also demands from readers some intellectual and emotional effort and interaction with the text.

historical novel, Slovene literature, mass culture

Razkol literature na visoko (elitno) in množično (trivialno) je fenomen sodobnih let in neposredna posledica razširjanja množične kulture, ki se »v sodobni družbi vse bolj javno sprejema kot edini način osebnega človekovega čustvovanja in izražanja« (Samohvalova 2007: 470). To je signal prehoda večjih zahodnoevropskih držav k industrijskemu in potem postindustrijskemu stanju (masovni družbi), izraz družbene dinamike držav Zahoda in socialnega ter kulturnega razslojevanja. Ta proces postane dejavnik ter izvor poznejše razdelitve literarnega toka in kulture v celoti. Če razpravljamo o množični literaturi kot o sodobnem pojavu, moramo upoštevati dva pogoja: dvojno naravo množične literature ter sam princip izmenjave estetskih vrednot. Lotman je menil, da množična literatura »v določenih primerih nosi v sebi rušilni moment, hkrati pa se lahko umesti v celotni literarni sistem ter sodeluje v ustvarjanju novih strukturnih form« (Lotman 1993: 388). To pomeni, da je množična literatura sposobna oblikovati in utrjevati

obstoj literarnih pojavov, ki so našli svoj razvoj v delih klasikov. Na drugi pogoj je v svojem delu *Estetska funkcija, norma in danost kot socialni dejavniki* pokazal J. Mukarovsky: »Umetnost ni zaprt sistem, ni ostrih meja, ni strogih kriterijev, ki bi razlikovali umetnost od tega, kar se nahaja izven nje.« To pomeni, da

umetnostno delo ni stalnica: aktualna umetnostna tradicija, preko katere se sprejema umetnostno delo, se spreminja kot posledica vsake premestitve v času, prostoru ali od enega tipa socialnega sveta k drugemu. S tem je estetska vrednost izmenljiva na vseh svojih ravneh, pasivnost je tukaj onemogočena: stalne vrednote se menjajo in menjajo druga drugo bolj počasi in manj vidno kot vrednote, ki se nahajajo na nižjih ravneh estetske hierarhije (Mukaržovsky 1994: 52).

Tako visoka kot množična literatura sta izmenljivi sestavini literarnega sistema in ju ni mogoče oblikovati v eno ter neizmenljivo celoto (če ju pojmuje kot literarni »vrh« in literarno »dno«). Ti dve sestavini se včasih

radikalno menjata v svoji sestavi, privrženci raznih nasprotujočih si literarnih šol in smeri pa ju različno interpretirajo. Naslanjam se na mnenje Melnikova, ki je v svojem članku *Množična literatura* (Массовая литература) pisal o dejstvih iz zgodovine svetovne literature, ko klasična umetnostna dela niso bila takoj splošno priznana, saj jih sodobniki niso ocenili kot estetsko, tako takrat niso bila vključena v literaturo, njihova smiselna in umetnostna vrednost je bila adekvatno ocenjena šele z bralci kasnejših generacij (Melnikov 1998: 7).

Kam uvrstiti romane A. Dumasa in A. Christie z dolgoletnim bralskim uspehom, ki so v umetnostnem smislu med visoko in množično literaturo? Ti primeri so vesplošno znani, menim, da ima vsaka evropska literatura svoje avtorje, knjige, ki jih je težko, brez dvoma, postaviti samo ali na »vrh« ali na »dno« ocenjevalne lestvice. Tako tudi sodobni slovenski zgodovinski roman ni izjema.

Prva leta po osamosvojitvi je slovenska literatura čutila potrebo po ponovnem osnovanju svojega nacionalnega statusa, za kar se je kot eden od ustreznih žanrov pokazal zgodovinski roman. Izraženo je bilo zanimanje za biografsko gradivo, ki daje predstavo o Slovencih – nosilcih visoke narodne in včasih tudi evropske misije. Avtorji zgodovinskih biografij – *Slovenski oratar dr. Janez Bleiweis* (1990) o slovenskem preroditelju prve polovice 19. stol. in *Jutro ob kresu. Povest o Adamu Ravbarju, slovenskem vitezu* (1993) o vojvodi, pod poveljstvom katerega so bili Turki poraženi v bitki pri Sisku leta 1595 – so uspeli usmeriti pozornost javnosti na pozabljene strani narodne zgodovine, ki je tudi del zgodovine Evrope. Tudi kasneje so usode realnih oseb iz narodne zgodovine privlačile mnoge avtorje. Predvsem so bili v središču pozornosti pesniki in pisatelji ter umetniki v biografskozgodovinskih romanih, ki so jih napisali I. Sivec, S. Gregorčič (*Biseri bolečine*, 1996), A. Aškerc (*Brodnikova oporoka*, 2006), J. Plečnik (*Mojster nebeške lepote*, 2001), J. Kopitar (*Kamen nad gladino*, 2007);

usoda pesnika D. Ketteja je privlačila S. Faturja (*Oče in sin*, 2005), dramatika S. Gruma in M. Deklevo (*Zmagoslavje podgan*, 2005), pisateljici M. Bartol Nadlišek in E. Umrek (*Po sledih fate morgane*, 2008). Mnogi avtorji kažejo, kako preteklost (tako ključni kot manj pomembni dogodki) menja posamezno človekovo usodo ali pa usodo cele rodbine, družine. Elemente družinske kronike srečamo v romanu M. Mikeln *Veliki voz* (1992), o dveh vejah ene slovenske rodbine, razdeljene z dvema svetovnim vojnama, v knjigi K. Koviča *Pot v Trento* (1994), ki predstavlja življenje Franca M., avtorjevega strica, očividca in udeleženca prve svetovne vojne. Posebno mesto v tej vrsti ima slovenska saga B. A. Novaka *Lipa zelenela je* (1990–2000), serija dvanajstih knjig, posvečenih zgodovini dveh genealoških vej ene slovenske družine, v devetih knjigah tega cikla je opisana narodna preteklost. Ljubljanski potres (14. aprila 1895) je postal osnova za zgodovinski roman J. Virka *1895, potres: Kronika nenadejane ljubezni* (1995), ki ima v svoji osnovi ljubezenski konflikt. V zgodovinskem žanru delujejo starešina ceha A. Rebula (*Maranatha ali Leto 999*, 1996), V. Kavčič (*Somrak*, 1996), D. Merc (*Galilejev lesteneč*, 1996), I. Škamperle (*Kraljeva hči*, 1997), S. Vuča (*Na rožnatem hrbtu faronike*, 1999), D. Jančar (*Zvenenje v glavi*, 1998; *Katarina, pav in jezuit*, 2000), L. Detela (*Tri zvezde*, 2008) itn.

S stališča literature, osredotočene na bralca – erudita, je zanimiva izkušnja Jančarja, ki je v svoj roman *Zvenenje v glavi* o vstaji zapornikov na Livadi sredi 70. let 20. stol. vključil epizode rimskega obleganja judovske trdnjave Masada v 1. stol. n. št. Ta umetniški prijem – združitev časovnih plasti preteklega in sedanjega v besedilu – daje možnost osvetlitve glavnih eksistencialnih vprašanj z univerzalne perspektive. Roman *Zvenenje v glavi* je kompozicijsko narejen po principu obratne kronologije: leta 1995, dvajset let po odsluženem zaporniškem roku, avtor po spominu piše zgodbo svojega bivšega soza-

pornika Kebra, o zaporniški vstaji, v kateri je sodeloval tudi Keber (avtobiografski podatek: Jančar je dejansko sredi 70. let nekaj mesecev sedel v zaporu). V to zgodbo je vpletena pripoved o tragediji starojudovske trdnjave Masada ob Mrtvem morju, o najbolj tragični epizodi prve judovske vojne ali Velikega upora, ki je potekal v letih 66–73 v Judeji.

V letih 6–66 n. št. je bil v trdnjavi Masada, ki jo je zgradil car Irod na severozahodu države blizu Mrtvega morja, verjetno nameščen rimski garnizon. V letu 66 od začetka Judovske vojne je Menahem, sin Jehudi Galilejana, ki je bil vodja reda Zelotov, zavajeval trdnjavo. Potem je upor vodil Menahemov nečak Eleazar ben Jair. Po padcu Jeruzalema so njegovi zaščitniki zbežali v trdnjavo, kjer so prebili še tri leta. Tako je bila trdnjava šest let pribežališče za vse, ki jim je grozila nevarnost Rimljanov. Leta 72 je trdnjava Masada bila edino mesto, kjer je še potekal upor. Ko je postalo očitno, da bo orožje desetega rimskega legionarja hitro prebilo zidove, se je vodja branilcev Eleazar ben Jair odločil, da morajo vsi v trdnjavi narediti samomor. Vsem moškim je ukazal, naj ubijejo svoje žene in otroke, potem pa naj pokončajo še sebe, da ne bi padli v roke Rimljanov. Ko so moški ubili vse ženske in otroke, so z žrebom izbrali deset ljudi, ki naj bi ubili vse ostale. Kot je napisano v Judovski vojni Jozefa Flavija, je teh deset ljudi tudi žrebalo, da bi eden med njimi vzel življenje ostalim devetim, potem pa ubil še samega sebe. Tako je devetim ljudem prerezal grla, se prepričal, da so mrtvi, požgal palačo in z mečem ubil samega sebe. Devetsto šestdeset ljudi je prostovoljno izbralo smrt, da ne bi postali sužnji. Ta epizoda pomeni v svetovni zgodovini primer narodnega herojstva. V romanu je ta epizoda predstavljena v svobodni interpretaciji glavnega junaka, Kebra, močnega po duhu, nagnjenega k avanturizmu (bil je mornar na trgovski ladji, zaprt zaradi ropa). V ječi je zapornikom predstavljal avtoriteto, hkrati pa je bil neformalni vodja zaporniškega upora, vzrok katerega je bila

prepoved televizijskega ogleda prijateljske košarkarske tekme med Jugoslavijo in ZDA. Čeprav je to, kar je Keber prebral pri Jozefu Flaviju, naredilo nanj tako globok vtis, da je po preteku zaporniške kazni kot turist obiskal Masado, je zgodovinska zgodba v njegovi zavesti postala bolj sodobna. V knjigi ni zgodovinskih opomb, bralec naj bi vedel, kdo sta Menahem in Eleazar ter kako se je končala zasedba trdnjave: »judovska« zgodba se konča z notranjim monologom Eleazarja, čakajočega na smrt.

Avtor romana *Zvenenje v glavi* s pomočjo primerjave dogodkov stare judovske zgodovine in nedavne jugoslovanske preteklosti znova, tako kot v svojih prejšnjih romanih *Galjot* in *Severni sij*, išče presečiščne točke v emocionalnem sprejemanju sveta človeka v preteklosti in sodobnosti ter v duhovnem svetu naših prednikov izloča značilnosti, ki se nanašajo na svetovnonazorske probleme.

Sodobni slovenski zgodovinski roman se kot tudi drugi literarni žanri bori za »preživetje« na knjižnem trgu, hkrati pa se srečuje s problemom poenostavljenja (»olajšanja«) literarne produkcije. Izhajati začne veliko literarnih besedil, več kot je potrebno, za vsak okus, žep in način branja. Že Boris Pasternak je pisal, da bralec »brez izbire sprejema vse, kar se tiska v zadnjem času, ali pa ravnodušno odvrže vse tržne novosti iz slepega nezaupanja« (Pasternak 1990: 122). Tako zabavnost literarnega dela, ki jo narekuje komercialnost trga, postane sestavni del umetniških besedil. Dokaz tega sta na primer romana *Kraljeva hči* (1997) I. Škamperleta ter *Skarabej in vestalka* (1997) F. Lainščka, ki v sebi združujeta črte mnogih klasičnih in množičnih romanesknih tipov: psihološkega, ljubezenskega, pustolovskega, zgodovinskega, fantastičnega in melodrame. Med njimi ima posebno mesto *Kraljeva hči*, ki vsebuje elemente danes modnega žanra »kripto-zgodovine«. ¹ Kripto-zgodovinska dela predstavljajo pogojni kompromis med zgodovinsko dokumentaristiko, klasičnim zgodovinskim romanom ter fantastičnim romanom. Kripto-zgodovinarji vsebino svojih

knjig osnujejo na realnih zgodovinskih dogodkih ter vnašajo v njih fantastično-mistične motive. Osnovna zgodba romana *Kraljeva hči* govori o iskanju kamna modrosti, ki poteka paralelno v dveh časovnih plasteh: konec 16. stol. in konec 20. stol. Dvorni alkimist Rudolfa II. Habsburškega (1522–1612) Mihael Maier in profesor zgodovine srednjega veka na tržaški univerzi Ernest Fabian se vsak v svojem času pripeljeta v Prago, kjer doživita razne dogodivščine, ljubezen ter zarote. V čeških gorah Maier išče živo srebro kot osnovni element eliksirja nesmrtnosti za bolnega cesarja, ki želi izboljšati svet s pomočjo čudežnega zdravila, ne samo človeško telo, ampak tudi dušo. Profesor je s skrivnostnim pismom vabljen v češko prestolnico, kjer ga poskušajo zvabiti v skrivnostno organizacijo, naloga katere je lobiranje slovanskih interesov v novi Evropi. Paralelno se razvijata tudi ljubezenski zgodbi obeh junakov. Maier je očaran nad češko vdovo Erino, ki so jo okrivili za čarovništvo in kaznovali. Fabian je strastno zaljubljen v Katjo, ženo enega izmed članov zarote Breitala, hči v Afganistanu padlega sovjetskega vojaka, ki so jo politične spremembe konca 20. stol. zanesle na Češko. Oba junaka stojita pred izbiro: osebna sreča ali sreča vsega človeštva. Profesor se ne želi vmešati v usodo sveta – malodušno zapusti skrivnostno spiritualno seanso, kjer naj bi se rešila usoda njegove države, ter se odpravi k ljubici. Alkimist izgublja svojega pokrovitelja, s tem tudi sredstva za preživetje, velika ideja Rudolfa II. ostane nerealizirana. Njegov naslednik Matjaž Habsburški ne verjame v moč kamna modrosti, ki zdravi duše, svetovno ravnovesje je nemogoče – Evropo čaka bitka na Beli gori in tridesetletna vojna.

Takšna interpretacija osebnosti cesarja Svetega rimskega cesarstva Rudolfa II. je kriptozgodovinska mistifikacija, saj do da-

našnjih dni ostaja kot eden najbolj nerazumljenih in izključujočih se osebnosti evropske zgodovine. Bil je goreč katolik, vendar odvisen od denarja češke gospode, zato je bil prva leta vladanja dolžan upoštevati češko konfesijo, dokument, ki govori o verski svobodi protestantov. Obenem pa je bil sumničav, nagnjen k melanholiji, tolažbo je iskal v razvratu in mecenstvu, zbral je čudovito umetniško kolekcijo, ki se je kasneje izgubila. Sodobni junak Škamperletovega romana, univerzitetni profesor in strasten ljubimec Ernest Fabian, je svojevrstna reinkarnacija Indianne Jonesa, glavnega eksperta za izkopanine v svetovni kinematografiji, očitna različica znanega lika. Ta tip junaka je principialno podvojen in se pojavlja v sodobni kriptozgodovinski prozi, na primer v popularnem romanu – uspešnici D. Browna *Da Vincijeva šifra* (2003) kot profesor Langdon. Naslednja značilnost množičnega v Škamperletovem romanu je njegova »androginitet« (termin A. Baloda²), kar v literarni vedi ne pomeni oznako za združitev moškega in ženskega načela, ampak združenje oznak različnih kulturnih smeri. Takšna dela lahko označimo z besedo »transformerji«. *Kraljeva hči* vsebuje elemente literarnega dela, filmskega scenarija ter praškega turističnega vodnika.

Lahko zaključimo, da ima zgodovinski roman v sodobni slovenski prozi dvojno usmeritev: po eni strani izraža želje večine bralcev ter zadovoljuje kulturno-psihološke interese široke publike, po drugi pa od bralca zahteva določene intelektualne in duševne sposobnosti oziroma stik z besedilom. Zgodovinski roman izmenjuje tradicionalne prijeme in oblike, izposoja si nove v trivialni literaturi in jih specifično predeluje, kar se odraža na umetnostni ravni: klasični pristop k zgodovinskemu kontekstu se v knjigah sodobnih slovenskih romanopiscev uporablja

¹ Kriptozgodovina – zvrst fantastike, ki dopušča, da je splošno znana zgodovina preoblikovana. Opisuje stvarnost, v kateri sodelujejo magične sile, pogosto se opira na teorijo zarote.

² Glej: http://zhurnal.lib.ru/b/balod_a/statxja.shtml.

skupaj z alternativno metodo rekonstrukcije zgodovinskih dogodkov, z žanrskim sinkretizmom ter s širokim umetniškim eksperimentiranjem. Za sodobni literarni proces je očitno postopno odpravljanje meje med množičnim in elitnim. V prvi tretjini 20. stol. je bil odmik med romani, npr. Joycovim *Ulik-sesom*, in klasičnimi kriminalkami ogromen. Leta 2000 se ta odmik očitno zmanjšuje. Resna in množična literatura se še bolj pogosto prepletata z motivi in postopki, ki jih prilagajata svojim ciljem, hkrati pa tekmujeta v učinkovitosti njihove uporabe. Vzajemna prežetost visoke in množične literature se v današnjem času sprejema kot normalna in nesporna karakteristika postmodernistične situacije (Asmusin 2009: 8). In kdo ve, morda se bo iz konflikta elitne in množične literature pojavila nova kvaliteta – besedila, ki bodo hkrati zabavna in globoka.

Viri in literatura

- ASMUSIN, Mark/Асмусин Марк, 2009: Чем сердце успокоится. Заметки о серьезной и массовой литературе в России на рубеже веков. *Вопросы литературы* 3. 5–45.
- BOGATAJ, Matej, 2004: *Prebrano, precejeno*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (zbirka Novi pristopi).
- ČERNJAK, Mihail/Черняк Михаил, 2005: Феномен массовой литературы XX века. СПб.
- HLADNIK, Miran, 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- LOTMAN, Jurij/Лотман Юрий, 1993: Массовая литература как историко-культурная проблема. Лотман Ю.М.: Избранные статьи: В 3 т. Таллинн, Т.3.
- MELNIKOV, Nikolaj/Мельников Николай, 1998: Массовая литература. *Русская словесность* 5. 6–12.
- MUKARZOVSKY Jan/Мукаржовский Ян, 1994: Эстетическая функция, норма и данность как социальные факты. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства. Москва.
- PASTERNAK, Boris/Пастернак Борис, 1990: Об искусстве. «Охранная грамота» и заметки о художественном творчестве. Москва.
- SAMOHVALOVA Vera/Самохвалова Вера, 2007: Творчество: божественный дар; космический принцип; родовая идентичность человека. М. Российский университет дружбы народов.